سێکوچکەی ڕۆمان
و نهێنگەکانی کاری چیرۆکڤانی

حەمەکەریم عارف

"١"

ئەدەب لە ولاّتانی پاشکەوتوودا ناکاتە شتێکی گرینگ و کاریگەر،بۆیە بە زۆری دەکەوێتە پەراوێزی ژیانی کۆمەلاّیەتییەوە و وەکو کارێکی لاوەکی تەمەشاو مومارەسە دەکرێت.بەلاّم ئەدەبیات بە گشت ژانر و لق و پۆپەکانییەوە، لە دێر زەمانەوە کەلکەلەو خولیایەکی حەلاّلْ و ڕەوای مرۆڤانی بووە، ومرۆڤ هەولیداوە لەو ڕێگایەوە جۆرە نەمری و جاویدانییەك بە خۆ و بە ژیانی خۆی ببەخشێت ، خۆی بۆ نەوەکانی دوای خۆی بگێڕێتەوە و ببێت بە بەشێك لە باکراوندی یادەوەرییەکانی وەچە یەك لە دوای یەکەکانی تیرەی بەشەر و بە ئاسانی لە بیر نەچێتەوەو لە یادگە نەسڕدرێتەوە..ئەگەر لە ڕۆژگارانی کۆنی پێش مێژوودا، بەشەر ئەم خولیا و کەلکەلانەی لە ڕێگای نەخش و نیگارانەوە لەسەر بەرد و داروديواری شکەفتاندا بەرجەستە کردبێت، ئەوا لە سەرەتای دەستپێکی مێژووەوە، ئیدی لە ڕێگای وشەو کەرەستەی تری دەربڕینەوە گوزارشتی لە خولیا و خەون و خەیالْ و ئومێد و نائومێدییەکانی خۆی کردووەو نیشانی داون.هەلْبەتە هەموو کەسێك ئەو تواناو بەهرەیەی نەبووەو نییە.ئێمە لێرەدا کە زیاتر قسەمان لەسەر ئەدەب و نووسینە، بۆیە زیاتر دەست لەسەر وشە دادەگرین، لە ئەدەبدا وشەو پەیڤ کەرەستەیەکی ئەفسووناوییە، تەنیا خەلْکانی ئەفسوونکار، واتا ئەدیب دەتوانن بە شێوەیەکی ئەفسووناوی ئەوتۆ بەکاری بێنن کە گەشکەو لەزەتێکی ئەستاتیکی بە ڕۆحی وەرگر ببەخشێت.ئەمەش خۆ بەخۆ و لە خۆڕا نایەتە دی و بەهرەیەکی خۆڕسکی خودادادی نییە، بەلْکو مەیل و ئارەزوویەکی ئاشقانەی ئەوتۆیە کە حەجمین و حەوانەوە لە هەلْگرەکەی هەلْدەگرێت و لە ڕوحیا پەنگ دەخواتەوە و هەموو خەمێکی دەبێت بە مومارەسەکردنێکی ئاشقانەی ئەو مەیل و ئارەزووە، هێندەی مومارەسەی ئەو مەیل و ئارەزووەی لە لا مەبەستە، ئەوەندە شۆرەت و دەسکەوت و قازانجی مادی – ئەگەر هەبێت– لەلا گرینگ و مەبەست نییە. بە کورتییەکەی نووسین و ئاشقێنی دەگەلْ وشەدا لەلا دەبێ بە باشترین شێوازی ژیان. یانی مەیل و ئارەزوو خالّی دەستپێکی نووسین و نووسەرایەتییە. هەلْبەتە مەیل و ئارەزوو جۆرە توانایەکی خۆڕسکە. خەلْکانێك، چ نێر چ مێ هاندەدات ژیانی خۆیانی بۆ تەرخان بکەن. چونکە پێیان وایە تەنیا لەم ڕێگەیەوە دەتوانن خودی خۆیان بسەلمێنن، ودەگەلْ خودی خۆیاندا بسازێن و گەشکە بە ڕۆحی خۆیان ببەخشن.دیارە ئەم مەیل و ئارەزوو، وبەهرە خۆڕسکە، شتێکی قەدەری نییە لە چارەی هەندێ کەس نووسرابێ و لە چارەی هەندێکی دی نەنووسرابێت، بەلْکو توانایەکی خۆرسکی ڕیشە ئالْۆزە و بە هەولْ و کۆشش و لێبڕان گەشە دەکات و پەرە دەسەنێت وهەندێجار دەگاتە ئاستی بلیمەتایەتی. بۆیە ئە کەسانەی لە تەمەنی منداڵی یان لە سەرەتای هەرزەکارییەوە، بەو دنیایەی کە تیای دەژین ناڕازین و بە خەیالْ دنیایەك چێدەکەن کە لە زۆر

رووەوە لە دنیای واقیع جیاوازە، ئەمە خۆی لە خۆیدا دەستپێك و سەرەتایە بۆ ئەو شتەی کە پێی دەگوترێت مەیل و ئارەزووی ئەدەبی. دیارە ژمارەی ئەوانەی کە دەتوانن بە باڵی خەیاڵ بفڕن و لە دنیای واقیعی و ژیانی ڕاستەقینە دوور بکەونەوەو بە پەیڤ و وشە دنیایێن باشتر و جوانتر دروستبکەن، زۆر کەمە..تەنیا ئەو کەسانە ئەمەیان لێدەوەشێەوەو لە دەست دێت، کە لە ساتێکی تایبەتیدا بڕیاری ئەوە بدەن بین بە نووسەر و خۆیان دەربەست بۆ نووسین تەرخان بکەن و مەیل و ئارەزووە زەینییە خۆڕسکەکەیان لە ڕێگەی وشە و لە ناو وشە و بە وشە بەرجەستە بکەن.بۆیە هەر بەرزەخەیاڵی و خولانەوە لە بازنەی خەیاڵدا بە تەنیا بەس نییە، بەڵکو دەبێت لە ڕێگەی نووسینەوە بەرجەستە بکرێت ، ئەو واقیعە وەهمییەی لە خەیاڵداندا ئاولەمە بووە، بە نووسین بسپێردرێت، هەرچەندە ئەمە هەنگاوێکی فرە گرینگە بەرەو دنیای نووسەرایەتی، بەڵام ئایندەیەکی نووسەرایەتی ئەوتۆ بۆ هیچ کەسێك وەکو نووسەر زامن ناکات. بەڵام مکووڕ بوون لەسەر ئەوەی ببی بە نووسەر، وبریاربدەیت ژیانی تایبەتی خۆت لە قەبەڵی ئەم پرۆژەیە بکەیت، تاقە ڕێگەیە کە لەگینە بتخاتە سەر سەرەتای ڕێگەی بە نووسەر بوون.

بەم پێیە خەیاڵ دەکاتە سەرچاوەی مەیل و ئارەزووی نووسەرایەتی و ڕەگێکی خەیاڵیش دەچێتەوە سەر یاخی بوون، ئەوەی بە باڵی خەیاڵ دەفڕێ و ئاسمانی ژیانە خەیاڵکردەکان دەخاتە ژێر باڵی فرینەوە، بەمە جاڕی یاخی بوون دەدات، یاخی بوون لە دنیای واقیعی، لەو ژیانەی کە هەیە، دەیەوێ دنیاو ژیان بگۆڕێت بەو دنیایەی کە بە خەیاڵ دروستی دەکات، جا هەرچەندە ئەمە پرۆژەیەکی خەیاڵییە، بەڵام لە هەمان کاتدا پرۆسەیەکی ئەفراندنەوانی (ابداعی) زۆر تایبەتییە، بە شێوەیەکی زاتی ، و مەجازی، و نامێژوویی دێتە دی، و لە مەودای دووردا بە درێژا کار لە دنیای واقیعی، واتە لە ژیانی خەڵکی ناو واقیع و ناو ژیانی ئاسایی دەکات. جا ئەم نارازی بوونە بە واقیع و بە ژیان وەکو چۆن هەیە، یەکێکە لە نهێنییەکانی زەروورەتی بوونی ئەدەب.هەڵبەتە ئەو ژیانەی کە دەقی چیرۆکڤانی، بە تایبەتی دەقی زۆر پوختەی هونەری، بەرجەستەی دەکات و پیشانی دەدات، هەرگیز ئەوە نییە کە داهێنەرەکەی تیایدا ژیاوە و بە کردەوە جەڕباندوویەتی، بەڵکو ئەو دنیاو ژیانەیە کە بە ئاواتی خواستووەو لە ژیانی واقیعیدا پێی نەگەییوە، بۆیە پەنای وەبەر خەیاڵ بردووەو لە ڕێگەی خەیاڵەوە ژیانی دڵخوازی خۆی چێکردووەو بە شێوەیەکی خودی و ناراستەوخۆ، بە دەم خەون و خەیاڵەوە، مومارەسەی ئەو ژیانەی کردووە. هەڵبەتە خەیاڵ بۆ خۆی پەردەیەکەو دراوە بەسەر حەقیقەتێکی گەلەك گەورەدا، دراوە بەسەر ئەو ژیانەدا کە نەبووە.. ئەو ژیانەی لە سەردەمان و ڕۆژگارانێکدا پیاوان و ژنانێك خەویان پێوە دیتووە، بە عەزرەتیەوە بوون، وهەوڵیان لە پێناوی وەدیهاتنیدا داوەو پێی نەگەییون، بۆیە چاریان ناچار بووە کە بە خۆیان بیخوڵقێنن، دروستی بکەن، لە نەبوونەوە بیهێننە بوون.واتە ئەم پرۆسەیە ڕێك بە پێچەوانەی کاری مێژووەوە، نەهاتووەتە سەر حازرەکی و ئەوەی هەیەو ڕوویداوە بگێڕێتەوەو تۆمار بکات، بەڵکو سەرو ساختی دەگەڵ ئەو شتەدایە کە ڕووی نەداوە، بۆیە چاری ناچارە پەنا وەبەر خەیاڵ و پەیڤ بەرێت و بە جۆرێ بیخوڵقێنێ و بیافەرێنێ کە لە گشت کەم و کوڕی و کێماسی و بۆشایی و بێدادی و نامرادییەکانی ژیانی

راستەقینەو واقیعی بە دەربێت..دیارە ئەم پرۆسەیە ڕەگێکی دەچێتەوە سەر یاخیگەرێتی، و ئەم گەمەیە بە ڕواڵەت گەمەیەکی بێوەی و بێ مەترسییە..هەڵبەتە هەر گەمەیەك سنوور و بازنەی مەیدانی تایبەتی خۆی نەبەزێنێت، و خۆی لە ژیانی واقیعی هەڵ نە قورتێنێت، هیچ مەترسییەکی نابێت و زەرەری بۆ پەزی کەس نابێت.. بەلأم گەمەی ئەدەب لەگەمە بێوەیەکان نییە، چونکە خەیاڵ کە ڕەگەزی هەرە بنەرەتی ئەدەبە، خۆی لە خۆیدا زادەی نارەزاییەکی جدییە دەرهەق بە ژیان وەکو هەیە، وئیدی لێرەوە دەبێت بە سەرچاوەی تورەیی و بێزاری و نارەزایی وکاتێ خوێنەر لە میانەی رۆمانانی مەزنی خەیاڵییەوە دەگاتە ئەو قەناعەتەی کە دنیای واقیعی و ژیانی رۆژانە، هەرگیز راستگۆیی ئەو ژیانەی تێدا نییە کە رۆماننووسان خولقاندوویانە و ئەفراندوویانە، ئەوسا دەگەرێتەوە بۆ ناو ژیانی ڕاستەقینە و بە هەستیارییەکی زیاتر و بێدارییەکی پترەوە ڕوو بە رووی کەم و کوڕی و سنووردارییەکانی ژیان دەبێتەوە.بە نیگەرانییەکی تەواوەوە رووبەرووی دنیای واقیعی دەبێتەوە و ئەم نیگەرانییە کە ئەدەبی رەسەن و چاك لە دڵ و دەروونان دروستی دەکات، لەگینە لە هەلومەرجی خۆیدا بگۆڕێت بۆ هەڵوێستی یاخی بوون لە دەسەلأت، ودام ودەزگا کارگێڕی و بیرو باوەڕە باوەکان. بۆیە لە دێر زەمانەوە دەسەلأت هەوڵیداوە ئەدەبی ڕەسەن قەدەغە بکات و لە ڕێگەی سانسۆرەوە دەستەمۆ و کەوی بکات.هەڵبەتە دەسەلأتبازان و دەسەلأتڕانان لەمەدا بە هەڵە نەچوون، چونکە پرۆسەی ئەفراندنی چیرۆکێن خەیاڵی، هەرچەندە بە رواڵەت زۆر بێوەیە و ئاشتی لێدەبارێت، بەلأم لە کرۆك وجەوهەردا شێوازێکە لە شێوازە شارستانیەتەکانی ئازادیخوازی، و بانگەوازی یاخی بوونە دژ بەوانەی کە دەیانەوێ ئازادی نەهێڵن و دەست بخەنە بینی ئازادی.جا ئیدی چ خەڵکانی ئاینی بن چ سکۆلاریست.ئەمە هۆیەکە لەو هۆیانەی کە گشت دکتاتۆریاتەکانی دنیای هانداوە راستەوخۆ و ناراستەوخۆ ئەدەب بخەنە ژێر ڕکێفی خۆیانەوەو لە قاڵبی سانسۆری بدەن و بە هەموو شێوەیەك کۆت و زنجیری بکەن.

***

به هەرحاڵ با بێینەوە سەر ئەسڵی بابەت و مەبەستەکەی خۆمان،کە مەیل و ئارەزووی ئەدەبی بوو..هەڵبەتە مەیل و ئارەزووی ئەدەبی سەرگەرمی و کات بەسەربردن نییە، وەرزش نییە، و گەمەیەکی ناوازەش نییە کە لە کاتی دەست بەتاڵیدا مومارەسە بکرێت . بەڵکو جۆرە کۆیلایەتییەکە کە نووسەر بە خوایشتی خۆی هەڵیدەبژێرێت. واتە نووسەر دەبێت ژیانی خۆی لە قەبەڵی نووسین بکات و بە تەواوەتی خۆی بۆ تەرخان بکات.کەواتە نووسین مێملێ ئاسا لەسەر ژیانی نووسەر دەژی ،و فلۆبێر گوتەنی : " نووسین ڕێبازێکە لە ڕێبازەکانی ژیان..یان ئەو کەسەی کە نووسین وەکو شێوەیەکی ژیان هەڵدەبژێرێ و دەچێتە ژێر ئەو بارە جوان و لە هەمان کاتدا قەرسەوە، بۆ ئەوە نانووسێت کە بژی، بەڵکو دەژی بۆ ئەوەی بنووسێت و بەبێ ئەدەب هەڵناکات و ئەدەب دەبێت بە داینەمۆی بوون و مانی. ئەدەب لە لای دەبێت بە جۆرە ئاینێك کە ئامادەیە هەموو ژیانی خۆی بۆ تەرخان بکات، و خەمی بەرو دوای دەبێت بەوەی بەرهەمێکی زیندووی ئەوتۆ بئافەرێنێ کە سنووری زەمان و سەردەمان ببەزێنێت و لە دوای ئەو بژی...بە

کورتیەکەی ئەوەی دەیەوێ ببێ بە ئەدیبی راستەقینە ، دەبێ لە ڕادەبەدەر ئەدەبی خۆش بوێت، وبە جۆرێ ئالودەی ببێت، کە نە تەماح و نە هەڕەشە نەتوانێت پێی تەرک بکات، وهەموو جوانی و لەزەت و خۆشییەك لەو ئالوودە بوونەدا ببینێت.

"٢"

هەڵبەتە یەکێك لە سەرچاوە هەرە گرینگەکانی دنیای چیرۆکڤانی و رۆمان ، ئەزموونی خودی نووسەر و ژیانی رۆژانەیە، یان بە گوتەیەکی دی خوێندنەوەی هونەریانە ژیانی رۆژانە و چۆنیەتی گۆڕینی ئەو ئەزمون و ژیانە رۆژانەیەیە بۆ هەست.دیارە ئەمەش بەو مانایە نییە کە چیرۆك یان رۆمان ئۆتۆبیۆگرافییەکی موو بە مووی نووسەرە، بەڵام بمانەوێ و نەمانەوێ خودی نووسەر و ئەزموونەکانی ژیان بە شێوەیەی هونەری و ناڕاستەوخۆ لە دەقی چیرۆك و رۆماندا رەنگدەداتەوە، واتە بەم پێودانگە خەیاڵیترین رۆمان و چیرۆك ڕەگێکی لە واقیعدایەو لەلایەن نووسەرەوە جووتێ باڵی خەون و خەیاڵی لێنراوە تا بتوانێت سنووری واقیع ببەزێنێت و لە ئاسمانی حەزەکانی نووسەردا، بەرزەفڕی خۆی بنوێنێ و بەلای کەمەوە لەزەتێکی ئەستاتیکی بە وەگر ببەخشێت.دیارە هەر نووسەرەش شێوازی تایبەتی خۆی هەیە بۆ هونەراندنی ژیان و ئەزموونەکانی ناو ژیان.جا نووسەر دێت زۆر وەستایانە ئەو دیاردەو رووداوانە، ئەو کەس و کەسایەتیانە، ئەو بارو دۆخەی کە شوێنەوارێکی لە یادگەیدا بەجێهێشتووە، و خەیاڵیان جولاندووە، وەکو کەرەستەیەکی خاو هێندە وەستایانە لە بونیادی کارەکەی خۆیدا، بەکاردێنێت، و دنیایەکی هونەری پڕ ئەفراندنەوانی و فلیڤانی (ابداعی) هێندە دەوڵەمەند و رەنگاو رەنگ و ئەفسووناوی لێدروست دەکات کە مەحاڵە بتوانی ئەو کەرەستە خاوانەی کە تیایدا بەکارهاتوون و بوون بە سەرچاوەی ئەو کارە فلیڤانیە بناسیتەوە.واتە وەکو چۆن مەنجەڵێك شیری کوڵاو کە هەوێنی تێدەکرێت و پاش ئەوەی دەمەیێت و قەوارەی خۆی وەردەگرێت، نەك هەر شێوەو ناوەرۆك بەڵکو ناوەکەشی دەگۆڕێت و کەس هەوێنەکەی بۆ لە تێکڕای بەرهەمە تازەکە بۆ جیاناکرێتەوە، دەقی رۆمان و چیرۆکیش ئەو کەرەستە خاوانە لە خۆیدا هەرس دەکات و دەتوێنێتەوە و جیاکردنەوەیان لە خودی دەقەکە مەحاڵ دەبێت، وئەمە ئەو هەودا زۆر ناسك و پەنهانەیە کە خەیاڵیترین دەقی چیرۆك بە واقیعەوە دەبەستێت.

***

جا ئیستا با بێینە سەر بابەت و تیمەو ناوەرۆك.رۆماننوس زیاتر لەسەر خۆی دەژی.خۆی سەرچاوەی خۆراکی هونەریی خۆیەتی، دێت چینە لە ئەزموونەکانی خۆی و دەوروبەر و ژینگەی خۆی دەکات، نەك هەر بۆ ئەوەی هەندێ کاراکتەر و کەسایەتی، یان رووداو، یان هەندێ دیمەنان لە بنەبانی یادگەو یادگارەکانەوە هەڵگوێزێ و وەکو خۆیان دایان بڕێژێتەوە، بەڵکو خەون و خەیاڵەکانی خۆی پێ دەمەزەرد بکاتەوە و بە پشتیوانی خەون و بەرزەخەیاڵان، بکەوێتە هونەراندنی بابەتەکەی و لە چوارچێوەی رۆماندا، کە پرۆسەیەکی ئەفراندنەوانی یەجگار هەستیار و قورسە، بەرجەستە بکات، و خۆی لە باری قورسی ئەو بابەتە رزگار بکات کە بەرۆکی

گرتووه..بەم پێیە نووسینی ڕۆمان یان چیرۆك، وەکو چۆن لە دایکبوونی منداڵ، باری دایکەکەی سووك دەکات و جۆرە ئاسوودەییەکی ڕوحی و دەروونی پێدەبەخشێت، بەو ئاوایە باری نووسەر سووك دەکات و جۆرە ئازادییەکی پیّ دەبەخشێت، یانی بابەت بەرۆکی نووسەر دەگرێت، تا بە وشەو پەیڤانی بسپێرێت و لە کارێکی فلیڤانی ڕاستەقینەدا، کە دەکاتە ڕۆمان، سەربەخۆیی هونەری و ئەستاتیکی خۆی ڕابگەیەنێت و خوێنەر بخاتە سەر باڵی خەیاڵ و بە ئاسمانی خەونانیدا بگێڕێت و بە جۆرێکی ئەفسوون بکات کە لە کانگای دڵەوە بڵێت خۆزی تەواو نەدەبوو. کە ئەمە خۆی لە خۆیدا گرینگی و زەرورەتی خەیاڵی قەناعەتبەخش لە کاری ڕۆمان و چیرۆکڤانیدا دەگەیەنێت.خۆ ئەگەر بمانەویّ خەیاڵ لە قاڵبی پێناسە بدەین، دەکریّ بگوتریّ کە جۆرە خاپاندنێکە(خەڵەتاندن) ، واقیعێکی ناواقیعیە، و وادەنوێنیّ کە واقیعییە. بەم پێیە هەر ڕۆمانێك بگری، درۆیەکە، هەوڵدەدات وەکو ڕاستی و حەقیقەت بنوێنیّ. ونووسەری چاك و بەهرەمەند بە زەبری تەکنیکی تایبەتی بە جۆرێکی دەهونەرێنیّ کە قەناعەتبەخش بێت و متمانەی خوێنەر بە دەست بێنیّ.. بۆیە نووسەر دەبیّ بە پیری ئەو بابەتانەوە بچێت کە هاندەرێکی ڕۆحیان لە پشتەوەیە. چونکە ئەو بابەتانەی کە خۆ بەخۆ بەرۆکی نووسەر دەگرن خۆشتر دێنە دەستەوە لەو بابەتانەی کە نووسەر هەڵیان دەبژێریّ و بە تۆبزی بەرۆکیان دەگرێت. هەڵبەتە دەبیّ ئەوەش بڵێین کە بابەت بۆ خۆی و لە خۆیدا و بەتەنیا لە دنیای ئەدەبدا ناکاتە هیچ و گرینگییەکی ئەوتۆی نییە و هەڵسەنگاندنی ئەدەبی لەسەر رۆنانریّ، چاکی و خراپی لە خودی بابەتەکەدا بەرجەستە نابێت، بەڵکو لەوەدا دەردەکەویّ کە چۆن ئەو بابەتە دەگەڵ تێکڕای ڕەگەزەکانی دیدا ئاوێتە دەکرێت و دەگۆڕدرێت بۆ ناوەرۆك و تیمە و لە قاڵبی ڕۆماندا بەرجەستە دەبێت و قەوارەی خۆی وەردەگرێت و ئەدەبییەت و ژیانی تایبەتی خۆی پەیدا دەکات. واتە تەکنیك و چۆنیەتی مامەڵەکردن و خوێندنەوەی نووسەر بۆ بابەتەکە و گۆڕینی بۆ واقیعێکی پەیڤەوانی (کلامی) ڕێك و پێك و باڵاتر لەو واقیعەی هەیە، پێوەر و پێوانەیە بۆ دیاریکردنی سەرکەوتن یان بەسەر سەرا کەوتنی کاری ڕۆمانەوانی..

"٣"

هەڵبەتە مەسەلەی قاڵب و فۆرم و شێوەش هەڵوەستەیەکی گەرەکە. بێگومان ڕۆمان لە میانەی فۆرمەوە بەرجەستە دەبێت و شەقڵ و مۆرك و تەبیعەتی دیارو ئاشکرای خۆی وەردەگرێت. بەڵام دەبیّ ئەوەشمان لەلا عەیان بێت کە شێوەو ناوەرۆك بە جۆریّ ئاوێتەی یەکن کە لە جیابوونەوەو جیاکرنەوە نایەن ، مەگەر بە ناچاری و بە مەبەستی توێژینەوەو شیکردنەوە. چونکە ئەوەی ڕۆمان دەیگێڕێتەوە، لە شێواز و چۆنیەتی گێڕانەوەکە جیا ناکرێتەوە ، هەر شێواز و چۆنیەتی گێڕانەوەیە کە قەناعەتی هونەری لەلای خوێنەر دروست دەکات و وای لێدەکات پەیگیری بابەتەکە بکات یان نا، واتە یەکێك لە مەرجەکانی شێواز و چۆنیەتی گێڕانەوە ئەوەیە قەناعەتبەخش بێت.. بۆ نموونە ئەگەر یەکێك بێت بە شێوەیەکی لامسەرلایی بۆت بگێڕێتەوە کە بابەتی ڕۆمانی (مەسخ) ی کافکا بریتیە لەوەی کە فەرمانبەرێکی بچووك دەگۆڕێت و دەبێت بە

سیسرکێکی قێزەوەر، ڕەنگە لە دڵی خۆتا بڵێیت جا من چ مەجبوورم وەختی خۆم بەم درۆ زلەوە بکوژم و بە فیڕۆ بدەم..بەڵام کاتێ دێیتە سەر گێڕانەوە ناوازەکەی خودی کافکا، بە جۆرێ ئەفسوون دەبیت، بەتەواوەتی باوەڕ بەو گۆڕانە ترسناکە دەکەیت و لێت دەبێت بە ڕاستێك لە سەرووی هەموو راستییەکانەوەو بە خوایشتی خۆت ئاوێتەی دەبیت و لە گەڵیدا دەژیت و وەکو واقیعێکی سەربەخۆ و باڵاتر لەو واقیعەی کە هەیە، مامەڵەی لەتەکدا دەکەیت.چونکە شێوازو چۆنیەتی گێڕانەوەکە لە ڕادەبەدەر قەناعەتبەخشە، ئەو قەناعەتبەخشییە یەکێکە لە نهێنییەکانی ڕۆمان و چیرۆکی باش و سەرکەوتوو. هەرکاتێ ڕۆمانێك ئەو هەستەی لا دروستکردین کە لە واقیعی واقیعی رزگار بووە، خۆیبوونی خۆی بەدەست هێناوە،کەسایەتی سەربەخۆی خۆی هەیە، بە بوونی خۆیەوە بەندەو گشت مەرجەکانی ژیانی هونەری لە خۆیدا هەڵگرتووە، مانای وایە گەییوەتە لوتکەی قەناعەتبەخشی، هەنگێ دەتوانێت خوێنەرانی خۆی ئەفسوون بکات و وایان لێبکات نەك هەر باوەڕی پێبکەن، بەڵکو ئاوێتەی بن، لە ناویا و لەگەڵیدا بژین.بەڵام وێڕای هەموو ئەمانەش پێویستە ئەوەمان لەلا عەیان بێت کە شێوەو نێوەرۆك بە جۆرێ ئاوێتەی یەکن و لە بۆتەی هونەردا قاڵ دەبنەوە کە لە جیابوونەوەو جیاکردنەوە نایەن.بە هەرحاڵ شێوەو فۆرم لە دوو رەگەز پێکدێت کە لە ڕووی گرینگی و بایەخەوە هاوتا و یەکسانن، هەرچەندە پێکەوەو لە ناو یەکتردان ،بەڵام هەندێجار بە ناچاری و بەمەبەستی توێژینەوەو شیکرنەوەو شرۆڤە جیادەکرێنەوە.ئەو دوو رەگەزە بریتین لە شێواز و نەسەق، شێواز وەکو ئاشکرایە، پەیوەندی بە وشە، بەو بونیادەوە هەیە کە چیرۆك یان بابەتی پێدەگێردرێتەوە، نەسەقیش بریتیە لە رێکخستنی ئەو کەرەستە و رەگەزانەی کە چیرۆکەکە یان بابەتەکەیان لێ پێکهاتووە، یانی بە کورتی و کرمانجی پەیوەندی بە تەوەرە گەورەو سەرەکییەکانی بیناو بونیادی رۆمانەوانی و حیکایەتەوانیەوە هەیە: گوتیار (ڕاوی) ، شوێن و ،کاتی چیرۆکڤانی..

"٤"

هەڵبەتە شێواز، هەرچەندە تاقە رەگەز نییە لە بونیاد و پێکهاتەی ڕۆماندا، بەڵام رەگەزێکی یەجگار هەستیارو جەوهەری و سەرەکییە.دیارە ڕۆمان لە وشە و پەیڤان پێکهاتووەو پێکدێت، بۆیە شێواز دەکاتە بەکارهێنانێکی هونەریانەی ئەو وشانەی کە چیرۆکەکەیان پێدەگێڕدرێتەوە، ئیدی لە میانەی شێوازەوە ئەوە دەردەکەوێت کە ئەوەی گێڕدراوەتەوە، واتە بابەتەکە بە گوێرەی واقیعی چیرۆکەکە و لەناو واقیعی چیرۆکەکەدا قەناعەتبەخشە یان نا، کە ساغبوونەوەی ئەم لایەنە هاوتای راگەیاندنی ژیان یان مەرگی رۆمانەکەیە.بەڵام دەبێت ئاماژەش بۆ ئەوە بکرێت کە زمانی ڕۆمان لە بابەتی ڕۆمان نایەتە جیابوونەوەو جیاکردنەوە، چونکە بابەت لە چوارچێوەی وشەو زماندا بەرجەستە دەبێت، و تەنیا لەم رێگایەوە دەزانرێ کە ئاخۆ نووسەر لە کارە حیکایەتەوانییەکەیدا، لە گێڕانەوەکەیدا سەرکەوتووە یان نا.ئەو چیرۆکە خەیاڵییەی کە بە زمان و لە ناو زماندا بەرهەمی هێناوە توانای ژیانی هەیە، لە داهێنەرەکەی جیابووەتەوە، خۆیبوونی خۆی وەرگرتووە، لە واقیعی واقیعی دوور کەوتووەتەوە، و توانیویەتی وەکو کارێکی هونەری،

وەکو واقیعێکی باڵای سەربەخۆ، خوێنەر کەمەندکێش بکات؟. واتە زندوویەتی یان مردوویەتی، کارایی یان سستی نووسین لە چۆنیەتی گێڕانەوەی بابەتەکەیدا بە دیار دەکەوێ و بەرجەستە دەبێت..ڕەنگە ئەم بۆچوونە سەرنج و خەیاڵی خوێنەر بۆ لای بیرۆکەی زەروورەتی سەلامەتی و ساغڵەمی زمان ڕابکێشێت، چونکە وەکو گوتمان شێواز بە کورتی و بە کوردی بریتییە لە چۆنیەتی مامەڵە کردن دەگەڵ زمان و پێکهاتەکانی زماندا لە ناو ئەو کارە ئەدەبیەی کاری لەسەر دەکرێت. بەڵام بەو مانایە نییە کە سەلامەتی و تۆکمەیی زمان مەرجی زۆر گرینگی زمان بێت، سەلامەتی یان ناسەلامەتی شێواز گرینگ نییە، گرینگ ئەوەیە کارا وئەکتیڤ بێت، پڕ بە پێستی ئەرکی خۆی بێت، کە بریتیە لەوەی ڕۆح و ژیان بە بەر ئەو چیرۆك و بابەتەدا بکات کە دەیگێڕێتەوە. هەڵبەتە زۆر کەڵە نووسەر هەن بە شێوازێکی یەجگار ساغڵەم و تۆکمە و بتەو، بە گوێرەی دەستوور و یاساو رێسا زمانەوانیە باوەکەی سەردەمی خۆیان بەرهەمی زۆر ناوازەو شاکاری نەمریان نووسیوەو شۆرەتی ئیقلیمگیریان پەیداکردووە، بۆ نموونە ستندال، دیکنز و،گابریل گارسیا مارکیز...هتد.بەڵام لە هەمان کاتدا نووسەرانی دیکە هەن کە لە هیچ روویەکەوە لەوان کەمتر نین، و شێواز و زمانیان لە رووی ئەکادیمیەوە پڕە لە هەڵەو پەڵە، وئەمە نەك هەر نەیکردووەتە کارێك کە پایەی بەرزی هونەریان بێتە خوارێ، بەڵکو لێشیان بووە بەنەخش و بە یەکێك لە تایبەتمەندیی بەرهەمیان حەساو دەکرێت، بۆ نموونە وەك بەلزاك و جۆیس..کەواتە ساغڵەمی شێواز و زمان بە تەنیا و پێشوەختە شتێکی ئەوتۆی دەربارەی هەڵسەنگاندنی دروستی یان نادروستی چیرۆك لەسەر رۆنانرێت.

ئەوەی لە چیرۆکدا گرینگە و بە پێوەری کارایی و ئەکتیڤی نووسینی رۆمانەوانی دادەنرێت ،ئەوەیە کە چەند لە ناوەوە یەکگرتوویێت و،چەند شەقڵ و مۆرکی پێویستی خۆی وەرگرتبێت..رەنگە ئەو چیرۆکەی لە میانەی رۆمانێکەوە دەگێڕدرێتەوە زۆر سفت و یەکگرتوو نەبێت، بەڵام پێویستە ئەو زمانەی کە پێی بەرجەستە دەکرێت، زمانێکی سفتی ئەوتۆ بێت کە شاشی خودی چیرۆکەکە بشارێتەوەو لە بونیادێکی هونەری ڕەسەندا و بە تەکنیکێکی ئەوتۆ کە ژیانی لێ هەڵبقوڵێت، بەرجەستەی بکات. یانی ئەوەندەی یەکگرتوویی و سفتی شێواز گرینگە، ساغڵەمی زمان لە رووی دەستووری و ئەکادیمییەوە، بە تەنیا و پێشوەختە، وەکو ئەوزارێکی گێڕانەوە، گرینگ نییە..بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا پێویستە زمانی رۆمانەوانی، زمانێکی قەناعەتبەخش بێت و کارێکی وەها بکات کە خوێنەر هەست بە هیچ بۆشاییەك نەکات لە نێوان بابەتەکە و ئەو وشانەی بابەتەکەیان پێدەگێڕدرێتەوە. ئەمەش بەوە دێتە دی کە شێواز بە ڕادەیەك قەناعەتبەخش بێت، کە وشەو کاراکتەر و بابەت و نێوەرۆك و هەموو رەگەزەکانی چیرۆك بە جۆرێ ئاوێتەی یەکدی بن و یەکەیەکی یکپارچەی هونەری سفت و کۆکی ئەوتۆ پێکبهێنن کە تەنانەت بە خەیاڵش ئەوەمان بە بیردا نەیەت کە لەگینە لێکدی جیابنەوە یان جیابکرێنەوە، ئەمەش یەکێکە لە تایبەتمەندییەکانی هەر کارێکی سەرکەوتووی فلیڤانی (ابداعی)، و لە شێوازی زۆربەی هەرە زۆری گەورە نووسەراندا هەستی پێدەکرێت و دەبینرێت.بۆیە شێوازی ئەو کەڵە نووسەرانە، بە هۆی شەقڵ و هاماجی (فەزا)تایبەتی خۆیانەوە نایەنە لاسایی کردنەوەو،

ئەگەر لاساییش بکرێنەوە، ئەوا بەرەنجامی لاسایی کردنەوەکە بە زۆری شتێکی کاریکاتێری دەردەچێت نەك شتێکی ڕەسەن...بۆیە کاتێ هەندێ ڕۆمان و چیرۆکان دەخوێنینەوە، چەند خەیاڵییش بێت، بێ دوو دڵی باوەڕی پێدەکەین، ئەم باوەڕکردنەش لەو وشانەدایە کە بابەتی ڕۆمانەکەی پێ هاتووەتە گێڕانەوە. لە شێوازو لە ڕیتم و ئاهەنگی گێڕانەوەو بەرجەستەکردنی هونەریانەی بابەتەکەدایە، ئەگەر لەو وشەو شێواز و ریتمە تایبەتیەی دابڕیت، ناتوانێت بەو شێوەیە ئەفسوونمان بکات، چونکە ڕاستت گەرەکە ئەو بابەتانەی لە رۆمانەکەدایە، دەکاتە خودی ئەو پەیڤ و وشانەی سەرلەبەری رۆمانەکەی پێ گێڕدراوەتەوە. بۆیە کاتێ کە نووسەرانی دی دێن و لاسایی ئەم شێوازە دەکەنەوە، ئەو ئەدەبەی لەم پرۆسەیەوە بەرهەم دێت، کاڵ و کرچ و قەڵب و جەڵەبی دەردەچێت و زیاتر لە کاریکاتێر دەچێت..ڕەنگە هەندێ لەو لاساییکەرەوانە خوێنەرانێکی زۆر پەیدابکەن و شۆرەتێکی ڕەوتەنی بە دەست بێنن، بەڵام کارەکانیان هەرگیز ڕەسەنایەتی نەمر پەیدا ناکەن و چەندیش پەردەپۆش بکرێن، لاسایی کردنەوەکەیان پێوە دیار دەبێت و خۆیان جاڕ لە خۆیان دەدەن.ئەدەب فێڵێکی گەورەیە، بەڵام ئەدەبی ڕەسەن و گەورە دەتوانێت بە ئەفسوونی خۆی ئەو فێڵە وەشێرێت و، ئەدەبی خراپ و نارەسەن و جەڵەبی بە پێچەوانەوە، فێڵەکە لە قاو دەدات.

کەواتە لەمەوە دەگەینە ئەو ئەنجامگیرییەی شێوازی یەکگرتووی لەبار و گونجاوی سفت وکۆك، مەرجێکی سەرەکی ڕۆمانەودەکاتە ڕەگی ژیانی ڕۆمان، ئەمەش لە خۆڕا بە دەست نایە، گەڕان و دۆزینەوەی دەوێت، خوێندنەوەی زۆری دەوێت، چونکە مەحاڵە بە بێ خوێندنەوەی زۆر، زمانێکی دەوڵەمەندی خۆشدەستی ڕەوانی بە ڕێژەوی برەوداری پڕگوزارشت بە دەست بێت. هەڵبەتە خوێندنەوەش، بە تایبەتی خوێندنەوەی جددی پیاو دەخاتە ژێر کاریگەریی ئەو رۆمان و بەرهەمانەی دەیخوێنێتەوە، ئەفسوونی ئەو نووسەرانەی دەکات کە خۆشەویستی ئەدەبی دەخەنە دڵ و دەروون و لێرەوە ئەگەر پیاو ئاگای لە خۆی نەبێت لاسایی کرنەوە دەست پێدەکات...جا هەر لاسایی کردنەوەیەکی ئەوانە ئاساییە، تەنیا لاسایی کردنەوەی شێوازی نووسین و بەرهەمەکانیان نەبێت، نابێت بە هیچ جۆرێ شێواز و چۆنیەتی مامەڵەکردنیان دەگەڵ زمان و وشەدا کۆپی بکرێتەوە، چونکە نووسەر کە نەیتوانی شێوازی تایبەتی خۆی، شێوازی هەرە گونجاو ولەبار بۆ ئەو بابەتەی کە گەرەکیەتی بیگێڕێتەوەو، هونەریانە پیشان بدات، بدۆزێتەوەو بەرهەم بێنێت، زۆر ئەستەمە چیرۆك و ڕۆمانەکانی بگاتە ئەو ئاستەی قەناعەت بە خوێنەر بکەن، ببن بە بەرهەمی قەناعەتبەخش، کە ئەم قەناعەتبەخشییە ژیانی ئەدەبەکەی مسۆگەر دەکات.بەم پێودانگە شێواز بە مانایەك دەکاتە ئەوپەڕی وردی لە هەڵبژاردنی وشەدا، چونکە تەنیا وشەی دانسقە و بە دیقەت هەڵبژێردراو دەتوانێت گوزارشت لە بیرۆکە بکات و بەرجەستەی بکات. جا دانسقەیی وشەش زیاتر بە ریتمەکەیدا دەناسرێتەوە..بە هەرحاڵ ئەگەر بڵێین شێوازو فۆرم یەك شتن رەنگە نەبێت بە زێدەرۆیی، چونکە نووسین لایەنێکە لە لایەنەکانی فۆرمی ئەدەبی، دیمەنێکە لە دیمەنەکانی شێوەی ئەدەبی، ودیمەنێکی دیکەی هەیە کە لە رووی

گرینگی و بایەخەوە هیچی کەمتر نییە لە شێواز، ئەویش تەکنیکە، چونکە وشە (شێواز) بە تەنیا دەرەقەتی گێڕانەوەی چیرۆکێکی باش نایەت..

"٥"

ڕۆمان، وەکو بونیادێکی هونەری لە کەرەستەو تفاق و ڕەگەزی جۆراو جۆر پێکهاتووە.بەڵام هێندە وەستایانەو قەناعەتبەخش دروستکراوە لە تۆ وایە ژیانی لێ هەڵدەقوڵێت، لە تۆ وایە یەکەیەکی یەکپارچەی سەربەخۆی خۆزاد و خۆژییە. بەڵام ئەمە تەنیا رواڵەتە، ئەگینا لە بنج و بناواندا سەربەخۆیەکی خۆزاد نییە. ئەم وەهمە بە زەبری ئەفسوونی چۆنیەتی نووسینەکەی و وەستایی دروستکردنەکەی چێبووە، واتە بە زەبری شێوازی چیرۆکڤانی دروستبووە...کە پێشتر باسی گرینگی و بایەخی شێوازمان لە کارێن چیرۆکڤانیدا کرد، ئیستاش جێی خۆیەتی هەڵوەستەیەك لە ئاستی تەرتیب و رێکخستنی ئەو کەرەستە و رەگەزانە بکەین کە رۆمانیان لێ پێکدێت، هەڵوەستەیەك لە ئاستی ئەو تەکنیکانە بکەین کە ڕۆماننووس بەکاریان دێنێت، تا شەقڵ و وزەیەکی ئیحایی تەواو بە داهێنانەکەی خۆی بدات..کۆڵەکە هەرە گرینگ و بنەرەتیەکانی ڕۆمان بریتین لە گوتیار، شوێن، کات، و ئاستی واقیع..

گوتیار، هەر بە ناوەکەیدا دیارە، ئاماژەیە بۆ ئەو کەسەی کە چیرۆکێك یان هەرشتێکی دی دەگێڕێتەوە، ئیدی ئەو گێڕانەوەیە چ بە زارەکی بێت چ بە نووسین بێت.لە چیرۆکدا، گوتیار دەشێت نووسەرێك بێت و ڕاستەوخۆ و بە زمانی خۆی بدوێ یان دەمامکێك بێت، یان یەکێك بێت لە کاراکتەرەکانی چیرۆکەکە، کە نووسەر بۆ گێڕانەوەی چیرۆکەکەی خۆیی خوڵقاندووە..کاتێ گوتیار سەروکار دەگەڵ ڕووداوەکانی چیرۆکدا، چ لە ناوەوەو چ لە دەرەوەی ڕووداوەکاندا، پەیدا دەکات، ڕوانگە و گۆشە نیگای یەکەم کەسی تاك یان کۆ (من، ئێمە)، دووەم کەس (تۆ، ئێوە) و سێیەم کەس (ئەو، ئەوان)ی لێدەکەوێتەوە..کە هەر یەکێك لەم سێ گۆشە نیگایە، چەندین جۆریان هەیە..گۆشەنیگاش بریتییە لەو شێوازەی کە نووسەر لە ڕێگەیەوە تیمە و بابەت و ڕەگەز و پێکهاتەکانی چیرۆکەکەی خۆی بە خوێنەر نیشاندەدات و ئەوەی ڕاستی بێت پەیوەندی نووسەر بە چیرۆکەکەوە نیشاندەدات. هەر چیرۆکێك پێویستە گوتیارێکی هەبێت کە بابەتێك بگێڕێتەوە، گێڕانەوەی بابەتیش لە ڕێگەی یەکەم کەس یان دووەم کەس یان سێیەم کەسەوە ئەنجامدەدرێ..جا بەم پێودانگە گوتیار گرینگترین کاراکتەرە لە هەموو ڕۆمانێکدا، وهەموو کاراکتەرەکانی دیکە بە دەوری ئەودا دەسوڕێنەوە..هەڵبەتە گوتیار، واتە ئەوەی چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە، چەندیش بشوبهێتە سەر نووسەری چیرۆکەکە، وئەگەر بە ڕاناوی یەکەم کەسیش چیرۆکەکە بگێڕێتەوە، ناکاتە خودی نووسەر و کۆپییەکی موو بە مووی نووسەر نییە.جارێ گوتیار بوونەوەرێکە لە وشە دروستکراوە، تەنیا لە بازنەی ئەو چیرۆك و ڕۆمانەدا دەژی کە دەیگێڕێتەوە. واتە بوونی بەندە بە ڕۆمانەکەوەو لە پێش ڕۆمانەکەدا یان لە پاش ڕۆمانەکەدا هیچ بوونێکی نییە، بوونی، بوونێکی خەیاڵییە و هەموو دنیای ئەو چوارچێوەی ڕۆمانەکەیە .ناتوانێت لە دەرێی ڕۆمانەکەدا هیچ بوونێکی هەبێت.هەڵبەتە دیارە کە نووسەر

ژیانێکی هەمەجۆرتر و بە ڕێژەوتری لە خودی ڕۆمانەکە هەیە، با ئەویش بینووسێت، چونکە ڕۆمانەکە چەند زیندووش بێت، ناتوانێت هەموو ژیان و ژینی ئەو لە خۆ بگرێت. گوتیار زادەو گوراوی خەیاڵە، وەکو هەر کاراکتەرێکی دیکەی ناو ڕۆمان، بەڵام لەوان گرینگترە.هەرچی ڕەفتار و کردار و گوتار و هەڵوێستێکی هەیە، لە پێناوی یەکێتیی ناوخۆیی ڕۆمانەکەدایە، کە ئەم یەکێتییە ناوخۆییەی پێدروست نەکرێت، توانای قەناعەتبەخشینیشی نابێت..

جا با بزانین کێ چیرۆك دەگێڕێتەوە، یان بە زمانی کێوە دێتە گێڕانەوە.هەڵبەتە هەر چیرۆکێك بگری دەبێت گوتیارێکی هەبێت کە بابەتێك بگێڕێتەوە. جا ئەم گێڕانەوەیە دەشێت لە شێوەو قاڵبی یەکەم کەسدا بێت (من، ئێمە) یان دووەم کەس (تۆ،ئێوە) یان لە شێوەو قاڵبی سێیەم کەسدا بێت (ئەو ، ئەوان) واتە گێڕانەوە لەو سێ قاڵبە بەدەر نابێت، یەکەم: گوتیاری قارەمان، واتە گوتیار بە خۆی لە چیرۆکەکەدا بەشدارە و لە ناو چیرۆکەکەوە بابەتەکە دەگێڕێتەوە..دووەم: گوتیاری هەموو شتزان.ئەم گوتیارە لە دەرێی چیرۆکەکەدایە و وابەستەی ئەو چیرۆك وبابەتە نییە کە دەیگێڕێتەوە، ئاگادارییەکی خوایانەی لە ڕابردوو، ئیستا و ئایندەی هەموو قارەمانانی ڕۆمانەکە هەیە، بیرو کردباریان دەخوێنێتەوە ولە گشت هزر وبیرو هەست و نەست و سۆزێکیان ئاگادارە، لە ڕووداوەکان و ئاراستەی ڕووداوەکان ئاگادارە، بە کورتیەکەی لە حوکمی خوایەکە ئاگای لە خشەی مار و مێرووی ناو ڕۆمان و چیرۆکەکە هەیە، و پێویستی بەوەش نییە وەڵامی خوێنەر بداتەوە کە ئەو هەموو زانیارییەی لە کوێندەرەوە هێناوە، هەر بۆیەش پێی دەگوترێ گوتیاری هەمووشتزان. سێیەم: گوتیاری گۆنگ (ملتبس): ئەم گوتیارە لەو چیرۆك و حاڵەتانەدا بەکار دەبرێت کە گوتیار نە (من، ئێمە) یەو نە (ئەو،ئەوان)ــــە.بەڵکو ڕووی دەم لە(تۆ، ئێوە)یە. واتە لە ڕێگەی دووەم کەسەوە، بابەتەکە یان چیرۆکەکە دێتە گێڕانەوە.لەو جۆرە چیرۆکانەدا کە ئەم گوتیارە دەوریان تێدا دەبینێ، تێکەڵەیەك لە هەردوو گۆشە نیگای دەروونی وبێرونی بەکار دەبرێت..هەندێجار ئەم گوتیارە لە ڕاستیدا، لەژێر پەردەی ڕاناوی دووەم کەسدا(تۆ، ئێوە) خۆی دەنوێنێ. لەم حاڵەدا دەوری گوتیاری قارەمان دەگێڕێت، بەشداری لە ڕووداوەکاندا دەکات، بەڵام ناسنامەی خۆی لە خوێنەر و هەندێجار لە خۆیشی دەشارێتەوە. ناسینی تەواوەتی ئەم گوتیارە کە خۆی لە پشت پەردەی ڕاناوی دووەم کەسدا (تۆ، ئێوە) حەشاداوە، زۆر زەحمەتە، بۆیە گوتیاری (ملتبس – گۆنگ)ی پێدەگوترێ، مەگەر لە ڕێگەی مەزەندەو قەرینە ناوخۆییەکانی خودی چیرۆکەکەوە، پەی پێ ببرێت..واتە ئەم جۆرە گوتیارە، برێك ئاڵۆز و بە تەمومانە.هەڵبەتە گوتیاری یەکەم و دووەم کۆنن و لە دێر زەمانەوە بەکاردەبرێن، بەڵام گوتیاری سێیەم(ملتبس) تازەیە، زیاتر لەگەڵ پەیدابوون و سەرهەڵدانی ڕۆمانی تازەدا هاتووەتە ئاراوە. بەم پێودانگە ئەگەر گوتیار بە زمانی یەکەم کەس (من، ئێمە) بدوێت ئەوا گۆشەنیگایەکەی، گۆشەنیگای دەروونی پێدەگوترێ، ئەگەر گوتیار (ئەوەی بابەت یان چیرۆکەکە دەگێڕێتەوە) یەکێك بێت لە کاراکتەرانی ڕۆمانەکە و باسی ئەو بەسەرهات و پێشهاتانە بکات کە دێنە ڕێی خۆی، پێیدەگوترێ گوتیاری_ قارەمان.ئەگەر باسی بەسەرهاتی کەسێکی دی بکات، ئەوا پێی دەگوترێ گوتیاری_ چاودێر.. واتە گوتیار لەم حاڵەدا، لە چیرۆکەکەدا بەشدارە، دەگەڵ کاراکتەرەکانی

دیدا، لە هەمان شوێن و زەمەنی چیرۆکەکەدا دەژی، ودەوری زۆر گرینگی لە ڕەوت و ئاراستەی ڕووداوەکاندا دەبێت.بەڵام ئەگەر گوتیار، لە قاڵبی سێیەم کەسدا (ئەو، ئەوان) بدوێت بەم شێوە گێڕانەوەیە دەگوترێت گۆشەنیگای بێرونی، لێرەدا گوتیار، لە دەرێی چیرۆکەکەدایە و هەموو شتێك دەزانێت، خودا ئاسا لە هەموو شوێنێ هەیەو لە هیچ شوێنێك نابینرێت.هەموو شتێك دەزانێت، هەموو شتێك دەبینێت، هەموو شتێك دەگێڕێتەوە، بێئەوەی هەرگیز دەربکەوێت، بێئەوەی هەرگیز باسی خۆی بكات..تەنیا گێڕانەوەیەکی بێ لایەنانەی لەسەرە بێئەوەی ڕاو بۆچوونی خۆی دەرببڕێت..هەڵبەتە ئەوەی تا ئێرە، لەمەڕ گوتیار و گۆشەنیگا، لە ڕۆمان و جیهانی چیرۆکڤانیدا باسکرا، هێڵە گشتی و درشتەکانی بابەتەکەمانە، و ئەو تەقسیمبەندییەی کە کراوە، قاڵبی پیرۆز ولە شکان نەهاتوو نییە، چونکە نووسەر ئازادە لەوەی جێگۆڕکێ بە گوتیارەکانی بکات و کارێك بکات کە ڕۆمانەکەی زیاتر قەناعەتبەخش بێت. هەڵبەتە زۆر ئاساییە کە گێڕانەوەی ڕۆمان بە یەك گوتیار نەسپێردرێت، بەڵکو بە پێی پێویستی هونەری و ئەستاتیکی و زەرورەتی قەناعەتبەخشین، بە چەندین گوتیار بسپێردرێت و هونەرنوێنی تیابکرێت.هەڵبەتە ئەمە نەك هیچ زیانێك بە چیرۆك و ڕۆمانەکە ناگەیەنێت، بەڵکو بە پێچەوانەوە دەوڵەمەندی دەکات و گوڕ و زندوویەتی پتری پێدەبەخشێت..

کەواتە گوتیاریش وەکو هەر یەکێك لەو کاراکتەرانەی کە باسیان دەکات، زادەو گوراوی خەیاڵە. لە وشە دروستکراوە، نەك لە گۆشت و ئێسقان و خوێن، تەنیا لە ڕۆمانەکەدا دەژی و بوونی بەندە بە ڕۆمانەکەوەو خراوەتە خزمەتی ڕۆمانەکەوە..ئیدی ئەم کاراکتەرە، واتە ئەم گوتیارە دەشێت لە ناو یان لە دەرێی چیرۆکەکەدا بێت یان لە حاڵەتێکی (ملتبس) و گۆنگدا بێت،هەڵبەتە بە گوێرەی گێڕانەوەی چیرۆکەکە بە زمانی یەکەم کەس یان سێیەم کەس، یان دووەم کەس.هەڵبەتە زۆر دەگمەنە، وبگرە مەحاڵە تەنیا یەك گوتیار لە ڕۆماندا هەبێت.ئەوەی باوە هەر ڕۆمانێك چەندین گوتیاری هەیە، کە بە نۆرەو دوا بە دوای یەکتر، لە ڕوانگە و گۆشەنیگای جیاوازەوە چیرك یان بابەتی ڕۆمانەکەمان بۆ دەگێڕنەوە و پیشاندەدەن. بە هەرحاڵ هەر تەکنیکێك لە ڕۆماندا بەکاربێت، دەبێت لە پێناوی ئەوەدا بێت کە بابەت و چیرۆکی ڕۆمانەکە، پتر و پتر قەناعەتبەخش بێت و هونەریانە ژیانی لێ هەڵبقوڵێت و زندوویەتی خۆی بسەلمێنێت..

"٦"

دیارە زەمەن(کات)، وەکو چۆن گێڕانەوەو شوێن لە کاری چیرۆکڤانیدا، کە پێشتر و بە خێرایی باسمان کرد،دەورێکی یەجگار گرینگ دەگێڕن، بەو ئاوایە دەکاتە کۆڵەکەیەکی هەرە گرینگی ڕۆمان و چیرۆك، و هیچی لە فۆڕمی حیکایەتەوانی و گێڕانەوەکاری کەمتر نییە، و چۆنیەتی مامەڵەکردن و مالیجەی زەمەن، دەقاو دەق بە ئەندازەی شوێن، دەور لە توانای قەناعەتبەخشی چیرۆکدا دەبینێت.هەڵبەتە پێویستە لە سەرەتاوە زەمەنی زنجیرەیی (کرۆنۆلۆجی)،واتە ئەو زەمەنەی خوێنەر و خودی ڕۆماننووسانی تیادا دەژین، و تیایدا غەرق بوون، لەو زەمەنە خەیاڵکردەی کە دەیخوێنینەوە، کە لە بنەڕەت و جەوهەردا لە زەمەنی واقیعی جیاوازە، جیا

بکەینەوە. ئەم زەمەنە ڕێك وەکو چۆن گوتیار و کاراکتەرانی چیرۆك زادەو گوراوی خەیاڵن، بەو ئاوایە خەیاڵی و خەیاڵکردەو گوتیار لە ڕێگەی بەکارهێنانی زەمەنەوە کارەکەی لە جیهانی واقیعی ڕزگار دەکات و سەر بەخۆییەکی ڕواڵەتی قەناعەتبەخشی پێدەدات.

هەڵبەتە زەمەن، وەکو ڕەگەزێکی گرینگی دنیای چیرۆکڤانی مایەی ڕامان و سەرنجی زۆر لە زانایان و هزرڤانان و داهێنەران بووەو بیرو بۆچوونی هەمە ڕەنگ و جۆراو جۆر و ناکۆکی لەمەڕ چێبووە، بەلاّم ڕەنگە هەمووان بەلای کەمەوە لەوەدا کۆکبن کە دوو زەمەن هەیە، زەمەنی زنجیرەیی(کرۆنۆلۆجی) و زەمەنی سایکۆلۆجی. زەمەنی یەکەم، واتە کرۆنۆلۆجی، بە خۆی هەیە و لەسەرووی بوون و دەسەلاّتی ئێمەوەیە و جوڵەی تەنە ئاسمانییەکان و ئەو دۆخە جۆراوجۆرانەی پێ پێوانە دەکرێت کە هەسارەکان لە بەینی خۆیاندا وەری دەگرن، ئیدی بەشەریش وەکو بەشێکی گرینگ لە گەردوون، لە ڕۆژی لە دایکبوونەوە تا مردن مەحکوومە بەو زەمەنە.واتە تەحەکوم لە ئاراستەی ژیانی قەدەریانەی تێکرای بوون و بوونەوەران دەکات. بەلاّم لە پاڵ ئەمەدا، زەمەنێکی سایکۆلۆجیش هەیە، کە بە گوێرەی هەڵوێست و کارو کردەوەکانمان هەستی پێدەکەین.بە شێوەی جیاواز لە هەڵچون و سۆزو گودازماندا دەردەکەوێ.لە حاڵی خۆشی و شادیدا زۆر بە خێرایی دەقەتێ و دەگوزەرێ، و لە رووی دەروونییەوە هەست دەکەین زۆر کورتە، مەسەلەکەش ئەوەیە کە دەمانەوێ ئەو زەمەنە سایکۆلۆجیە درێژە بکێشێت و بە خاوی بڕوات، دیارە پێچەوانەش پێچەوانەیە لە حاڵەتی چاوەڕوانی و داخ و کەسەر و ناخۆشیدا،هەستدەکەین کات ناڕوات، لە جێی خۆی چەقیوە، بارێکی قورسە بەسەر دڵو دەروونمانەوە، ڕۆژێکمان لێدەبێت بە ساڵێك، مەسەلەکەش ئەوەیە کە حەزدەکەین، ئەو زەمەنە سایکۆلۆجییە، بەلەز بڕوات. جا لێرەدا زەمەنی ڕۆمانانمان مەبەستە، کە ئەم زەمەنە لە زەمەنی سایکۆلۆجیەوە هەڵێنجراوەو مامەڵەی لە تەکدا دەکرێت نەك لە زەمەنی کرۆنۆلۆجییەوە. واتە زەمەنێکی زاتی (خودی) یە، مامەڵەی هونەریانەی ڕۆماننووس دیمەن و شەقڵێکی بابەتیانەی پێدەبەخشێت تا لەم ڕێگەیەوە کارێکی وەها بکا کە ڕۆمانەکەی لە دنیای واقیعی دووربکەوێتەوە و جیاوازو لە هەمان کاتدا قەناعەتبەخش بێت کە ئەمە کارێکی ئیجبارییە بۆ هەر بەرهەمێکی خەیاڵی کە بیەوێ لەسەر پێی خۆی بوەستێ، پشت بە خۆی بژی و خۆیبوونی خۆی هەبێت..وەکو چۆن زەمەنی واقیعی خەونێك، لە چەند ساتێك پتر ناخایەنێت،بەلاّم لق و پۆپ بۆ زەمەنانی دوور و درێژی چ ڕابردوو و چ ئایندە دەهاوێت و جاری وایە دەگاتە سەد ساڵ..زەمەنی ڕۆمانەوانیش، لە ڕێگەی گێڕانەوەوە، بە زەبری خەیاڵ، لە زەمەنی سایکۆلۆجییەوە لق پۆپ دەهاوێت و لە پەیڤ و وشەدا بەرجەستە دەبێت و تایبەتمەندییەکی ئەوتۆ وەردەگرێت کە لە زەمەنی واقیع جیاواز بێ و، بۆ خوێنەر و لای خوێنەر قەناعەتبەخش بێت.جا بۆ دیاریکردنی خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی زەمەنی ڕۆمانەوانی، پێویستە لە هەر ڕۆمانێکدا بۆ گۆشەنیگای زەمانی بگەڕێین و دەگەڵ گۆشەنیگای شوێندا تێکەڵی نەکەین،هەرچەندە هەردوو گۆشەنیگای ناڤبری لە مومارەسەی پراکتیکیدا، یەکانگیرو ئاوێتەی یەکترن..بە هەرحاڵ گۆشەنیگای زەمانی لە هەر ڕۆمانێکدا بریتییە لەو پەیوەندییەی نێوان

زەمەنی گوتیارو زەمەنی ئەو بابەت و شتەی دەگێڕدرێتەوە، ئەمەش بەند و پەیوەستە بە زەمەنی ئەو فرمانە دەستورییەی کە گوتیار، چیرۆکەکەی لە ڕێگەوە دەگێڕێتەوە. جا بەم پێودانگە دەشێت:

١- زەمەنی گوتیار و زەمەنی ئەو بابەتەی دەگێڕدرێتەوە تێك بکەنەوە،یەك زەمەن بن.لەم حاڵەتەدا گوتیار،پەنا دەباتە بەر فرمانی ڕانەبردوو(مضارع) بۆ گێڕانەوەی بابەتەکەی.

٢- گوتیار دەتوانێت لە ڕابردووەوە، ئەو ڕووداوانە بگێڕێتەوە کە لە ئێستادا یان لە ئایندەدا ڕوو دەدەن.

٣- گوتیار دەتوانێت لە ئیستادا یان لە ئایندەدا، ئەو ڕووداوانە بگێڕێتەوە کە لە ڕابردووی دوور یان نزیکدا ڕوویان داوە..

هەر هەموو ئەمەش لە ڕێگەی زەمەنی دەستوورییەوە، واتە ئەو فرمانەی کە گوتیار بۆ گێڕانەوەی چیرۆکەکەی، پەنای بردووەتێ، دەناسرێتەوەو پەی پێدەبرێت.هەڵبەتە ئەو سێ گۆشەنیگا زەمانییە، زۆر لق و پۆپی تریان لێدەبێتەوەو زۆر دەگمەنە تەنیا یەك گۆشەنیگای زەمەنی لە چیرۆك و ڕۆمانانی خەیاڵکردا بەکار ببرێ، ئیدی واباوە کە گوتیار لە نێوان چەندین ڕوانگەو گۆشەنیگای زەمەنی جیاوازدا لە هاتوو چۆدا بێت و کاراترین و ئەکتیفترین زەمەنی دەستوری، بە گوێرەی پێویستی ڕەوتی گشتی ڕۆمانەکە، بەکاربێنی، زەمەنەکان لە ڕابردووەوە بچێتە سەر ئایندە و لە ئایندەوە بگەڕێنەوە سەر ڕابردوو کە ئەمە بۆ بوونەوەرانی واقیعی ناو ژیانی واقیعی مەحاڵە. کەواتە زەمەنی خەیاڵیش، زەمەنێکی دەستکرد و دروستکراوە..هەڵبەتە زۆرجار پتر لە یەك زەمەن لە چیرۆکێکدا دەبینرێ و، دوو سێ زەمەن یان چەند سیستەمێکی زەمەنی پێکەوە لە یەك ڕۆمان و چیرۆکدا دەژین..

هەڵبەتە کە باسی ڕەگەزەکانی ڕۆمان، بە جیادەکرێت، تەنیا بە مەبەستی شەرح و شرۆڤە و ڕوونکردنەوەو شیکردنەوەیە، دەنا ڕۆمان وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری بە تێکڕای ڕەگەزە بنەرەتی و لاوەکی و وردەکاری و ناسککارییەکانیەوە هونەریەت و ئەدەبییەت وەردەگرێت و تێکڕای ڕەگەزەکان لە بۆتەی هونەردا بە جۆرێ قاڵدەبنەوە کە لێك هەڵاوێرانیان نیمچە مەحاڵ و مەحاڵە..بۆیە زەمەن لە هەر ڕۆمانێکدا داهێنانێکی فۆرمالییە، وچونکە ئەو چیرۆکەی لە چوارچێوەیدا ڕوو دەدات، نە لە ژیانی واقیعی دەچێت و نە لەگەڵیا تێکدەکاتەوە..

"٧"

شتێك هەیە لە ڕۆماندا پێی دەگوترێت ئاستی واقیع. دیارە ئەمە بۆ خۆی بابەتێکی یەجگار ئاڵۆزەو بە دەم ڕەوتی نەشونماو گەشەکردنی هونەریی ڕۆمانەوە، دنیایەك لق و پۆی لێدەبێتەوەو بە سەرانسەری ڕۆمانەکەدا دەتەنێتەوەو تەرز دەهاوێت و بەشێوەیەکی پەنهانی پەیوەندییە هەڤدژەکانی نێوان واقیعی و فانتازی لە خۆ دەگرێت.دیارە ئەم پەیوەندییە بەو ئاوایەی کە گوتیار یان ڕەوتی گشتی چیرۆکەکە بەرجەستەو پێشکەشی دەکەن، هێندەی لق و پۆ لێدەبێتەوە کە لە بڕانەوە نایەت، ئەم لق و پۆ هاویشتنە بە ڕادەیەکە کە هیچ نابێت بە زێدەڕۆیی ئەگەر بڵێین ڕەسەنایەتی نووسەری ئەدەبی فانتازی، بەر لە هەر شتێك وەستاوەتە سەر ئەو

شێوەیەی، کە ئاستی واقیعی لە چیرۆکەکانیا پێدەردەبڕێت و بەرجەستە دەکات. بەم پێیە ڕەسەنایەتی دەکاتە ئەوەی خۆت بیت، سەربەخۆیی خۆت هەبێت، لە خەڵکانی دی جیاواز بیت،و نەفەسی تایبەتی خۆت بەکارە ئەدەبییەکەت بەخشی بێت و لە نێوان هەزاران کاری دیکەدا بناسرێیتەوە.واتە چمکێکی تازەی ژیان، لایەنێکی شاراوەی ئەزموونی مرۆڤانی، ریشەیەکی بوونت کەشف کردبێت، کە تا ئەو کاتە فەرامۆش کرابێ یان پەراوێز خرابێت یان لە شیکردنەوەی ڕۆمانەوانیدا ئاوڕی لێنەدرابێتەوە و بە جۆرێ لە سەرانسەری ڕۆمانەکەدا زاڵ بێت، کە نوڕینێکی تازەمان پێ ببەخشێت کە پێشتر لە ژیاندا باو نەبووبێت. بۆیە نووسەری رەسەن دێت لە رێگەی بەرجەستەکردن و دەربڕینی هەندێ ئاستی واقیعەوە کە پێشتر باو نەبووە، نەناسراوە،جیهانبینی و نوڕینە مرۆڤانییەکانمان لەلا قوڵتر دەکەنەوەو لە دڵ و دەروونماندا ریشاژۆی دەکەن.واتە ئەدەبی ڕەسەن بە گشتی و ڕۆمان بە تایبەتی، هەست و نەست، سۆز و گوداز، نوڕین و جیهانبینی مرۆڤ، دەمەزەرد دەکەنەوە و لە رۆتینیەت و یەکجۆریی رزگاری دەکەن. بە هەرحاڵ رەگەزی شوێن و کات و ئاستی واقیع، سێکوچکەی هەر ڕۆمانێك پێکدەهێنن و ڕوانگە و گۆشەنیگای مەکانی و زەمانی و ئاستی واقیعیان لێدەکەوێتەوە. ئیدی چۆنیەتی بەکارهێنانی ئەو سێکوچکەیە بە شێوەیەکی گونجاو و هاوئاهەنگ لە سەرانسەری رۆماندا، ڕادەی یەکێتی و سازانی ناوخۆ و قەناعەتبەخشی رۆمان وەکو یەکەیەکی یەکپارچەی هونەری دەنوێنێ و، دەکاتە کارێك کە خوێنەر قەناعەت بە حەقیقەت و ڕاستی رۆمانەکە بکات.هەڵبەتە حەقیقەت و ڕاستی رۆمان لەوەدا نییە بشوبهێتە سەر ئەو جیهانە واقیعییەی کە خوێنەر تیایدا دەژی. سەرچاوەی ئەو حەقیقەت و راستییە، لە خودی رۆمانەکەوە، لەو قەوارەیەوە کە لە پەیڤ و وشە دروستکراوە، لە سیستەمی بەکارهێنانی سێکوچکەی نێوبراوەوە هەڵدەقوڵێت..واقیعیەت لێرەدا ئەوەیە کە بە گوێرەی واقیعی رۆمانەکە واقیعی و قەناعەتبەخش بێت، نەك بە گوێرەی ئەو واقیعەی کە خوێنەر تیایدا دەژی.بۆیە ئەگەر وشە و پەیڤان، و سیستەمی رۆمانەکە کارابن و دەگەڵ ئەو چیرۆك و بابەتەدا بگونجێن کە دەویسترێ خوێنەری پێ ئیقناع بکرێ ، ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی ئەوەیە کە دەقەکە لە رووی تەکنیکەوە سەرکەوتووە و بە شێوەیەکی هونەریانەی ئەوتۆ بابەت و شێوازو گۆشەنیگا ئاوێتە بوون و تێکهاڵاون کە کاتێ خوێنەر دەیخوێنێتەوە بە ڕادەیەك جەزمە دەیگرێت و حاڵی لێدێت، کە بیری دەچێتەوە رۆمان دەخوێنێتەوە و لە دنیایەکی خەیاڵکردی وشە زادا دەژی، وا هەستدەکات لە ناو ژیانی راستەقینەدا دەژی..ئەمەش بە زەبری تەکنیك دێتەدی. وەکو چۆن خوێن بە دەمارەکانی لەشدا دەسورێتەوە بە بێ ئەوەی ببینرێت، زندوویەتی پێدەبەخشێت، تەکنیکش بەو ئاوایە، بە دەمارەکانی لەشی رۆماندا دێ و دەچێت و زندوویەتی پێدەبەخشێت و بە ڕادەیەك خوێنەر ئەفسوون دەکات کە بەلای کەمەوە، لە ماوەی خوێندنەوەکەیدا، ئەو دنیا خەیاڵکردە وشە زایەی لێببێت بە ژیان و دنیای واقیعی..

هەڵبەتە ڕۆمان و ڕەوتی رۆمان بە شێوەیەکی یەکهاوی و یەکدەست ناڕوات، بەڵکو نەقلە و گوێزانەوەی زۆری تێدەکەوێت. کە ئەم نەقلە و گوێزانەوەیە، رۆتینیەتی خوێندنەوە لەلای خوێنەر دەڕەوێنێتەوە. نەقلە بریتییە لە هەر گۆڕان و دۆخەگۆڕکێیەك کە بەسەر هەر یەکێك لە سێکوچکەی رۆماندا دێت.واتە شوێن، کات، و ئاستی واقیع..بۆیە دەشێت نەقلەو گوێزانەوەکانی، زەمانی، واقیعی بێت، بە گوێرەی ئەو دۆخە گۆڕکێیەی بەسەر هەر یەکێك لە سێ ڕەگەزی ناڤبریدا دێت...زۆرجار لە رۆمانێکدا، بە تایبەتی لە رۆمانی سەدەی بیستەمدا چەند گوتیارێك دەبینرێت، هەندێجار چەند گوتیارێکی– قارەمان دەبینرێت،هەندێجاری تر گوتیارێکی هەمووشتزان و چەند گوتیارێکی قارەمان دەبینرێت وەکو ئەمە بە روونی لە یۆلیسیسی جیمس جۆیسدا دەبینرێت..زۆرجار دەبینین ڕاناوی دەستووری لە سێیەم کەسەوە (ئەو، ئەوان) دەگوازرێتەوە بۆ یەکەم کەس (من، ئێمە)بە هەرحاڵ ئەم نەقلە و گوێزانەوانە لە هەندێ رۆماندا زۆرەو لە هەندێکی تردا کەمترە. دیارە سوود یان زیانی ئەم نەقلانە بەندە بە ئەنجامی خودی نەقلەکانەوە، چەند ئاستی واقیعیەت و قەناعەتبەخشی چیرۆکەکە بەرزدەکاتەوەو چەند دەیشێوێنێت. بۆیە ئەگەر نەقلەکان کاراو کاریگەر و بەجێ و گونجاو نەبن و خزمەتی لایەنی قەناعەتبەخشی چیرۆکەکە نەکەن، ئەوا خوێنەر دەپەشۆکێ و لە نێو ئەم نەقلە کوت پڕو لە ناکاو و دەستکردانەدا گومڕا دەبێت.نەقلەی زەمانییش پەیوەندی بە دۆخە گۆکێی زەمەنەکانەوە(رابردوو، ئیستا، ئایندەوە) هەیە. سەبارەت بە نەقلەی ئاستی واقیعیش، چونکە ئاستی هەمەجۆر و زۆر هەیە، بۆیە لەو بوارەشدا ئەگەری نەقلە، یەجگار زۆرەو هەموو نووسەرێك پەنای بۆ بردووە، دیارە چۆنیەتی بەکارهێنانی نەقلە، چ نەقلەی کوت و پڕ و چ نەقلەی بەرەبەرە و، سوود وەرگرتن لەو وەسیلەیە، بە پێی توانا و بەهرەو ئەزموونی هەر نووسەرێك دەگۆڕێت.هەڵبەتە بۆیە پەنا بۆ ئەو تەکنیکە دەبرێت تا خوێنەر پتر قەناعەت بە کارە ئەدەبییەکە بکات و،ئەگەر گوتیار بە شێوازی تایبەتی و دیاریکراوی خۆی و، لە چوارچێوەی چیرۆکێکی تایبەتی و دیاریکراودا، ئەو نیشانەیەی پێکا، ئەمە خۆی لە خۆیدا نیشانەی سەرکەوتنە.

بەم پێیە ڕازو نهێنی و ئەستاتیکا و قەناعەتبەخشی ڕۆمان لە تەکنیکدایە، و ڕەگی تەکنیکش دەچێتەوە سەر سێکوچکەی کات، شوێن و، ئاستی واقیع بە گشت ئەو لق و پۆپانەوە کە لێیان دەبێتەوە(ئەو سێکوچکەیە لە هەموو ڕۆمانێکدا، بە شێوەیەك لە شێوەکان هەیە).و هەر وردەکاری وهونەرکاری و ناسککاری و ئارایشت و ڕتوکارییەکیش دەکرێت، ڕەگی لە تەکنیکدایە و وەسیلەیەکە بۆ ئەوەی خوێنەر قەناعەت بە واقیعیەتی چیرۆکەکەبکات. هەڵبەتە لە چوارچێوەو ئاستی واقیعی رۆمانەکەدا نەك لە چوارچێوەی ئەو واقیعە واقیعییەی کە خوێنەر تیایدا دەژی..یەکێك لەو تەکنیك و وردەکاریانەی کە لە کۆنەوە لە کاری چیرۆکڤانی و حیکایەتەوانی و گێڕانەوەکاریدا بەکار هێنراوە، و تا رۆژگاری ئەمرۆش بە شێوازی جۆراوجۆر بەکار دەبرێت، ئەوەیە کە چیرۆکێك وردە چیرۆکانی لێدەبێتەوە، وەك ئەوەی چیرۆکە ئەسڵییەکە، چیرۆکە دایکەکە، زاوزێ بکات و منداڵ و بێچووی ببێت و زوڕیەت بخاتەوە. جا ئەم هونەرکارییە وەختێ کاراو کاریگەر و قەناعەتبەخش دەبێت کە جۆرێك لە ئەفسوون، مەندی و گۆنگی و ئاڵۆزی، بە

نێوەرۆك و تیمەی چیرۆکە خەیاڵکردەکە ببەخشێت، و ئاوێتەی رەگەزەکانی دیکەی چیرۆك ببێت و جۆرە کەماڵێکی هونەری بەکارە ئەدەبییەکە، واتە رۆمانەکە ببەخشێت. حیکایەتی هەزارو یەك شەوە نموونەیەکی زۆر روونی ئەو زاوزێ چیرۆکڤانییەیە کە باسمان کرد،دایکە چیرۆکەکە، دەیان وردە چیرۆکی لێدەکەوێتەوە.. لەم کارە ئەدەبییەدا، شەهرەزاد بۆ ئەوەی لە کوشتن بخەلەسێت و بە مەرەدی ژنەکانی دیکەی شەهرەیاری ترسناك نەچێت، زنجیرەیەك چیرۆکی بۆ دەگێڕێتەوەو هەموو شەوێك چیرۆکەکە لە شوێنێکی فرە هەستیارو بە شێوەیەکی ئەوتۆ دەبڕێت کە شەهرەیار ئەفسوون بکات و خولیای زانینی ئاکامی چیرۆکەکەی بکەوێتە سەر و چاوەڕوانی سبەی شەو بکات و، شەهرەزاد بەم شێوەیە شەوێکی تر دەداتە دەم مان و ژیانی خۆیەوە..ئیدی بەمجۆرە هەزار و یەك شەو بەسەر دەبات. ئەم گوتیارە بەهرەمەندە ،بە جۆرێ شەهرەیار ئالودەو ئەفسوونی ئەو دنیا خەیاڵکردە دەکات کە لە گیانی خۆش دەبێت و، ژیانی خۆی دەکڕێتەوە..هەڵبەتە ئەم تەکنیکە بریتییە لەوەی کە لە رێگەی گوتیارەوە، چیرۆك لە چیرۆك دەبێتەوە، چیرۆك بە چیرۆك دەسپێردرێت و،هەر چیرۆکە، بە چیرۆکێکی دی ئاوسە و وەکو دەنکی تەزبێح بە دووی یەکدا دێن و،ئەم پرۆسەیەش لە چوارچێوەی سیکوچکەی نەقلەی زەمانی و مەکانی و ئاستی واقیعدا دەمەیت و هونەریەتی خۆی وەردەگرێت..بەم پێودانگە دەتوانرێت بگوترێت خەیاڵ بۆ دەوڵەمەندکردنی ژیان یەجگار پێویستە و هەرچەندە خەیاڵ ئەو ژیانە نییە کە تیایدا دەژین، بەڵکو ژیانێکی دیکەیە، ژیانێکی یاخییە لە ژیانی واقیعی.بەڵام کەرەستە خاوەکانی لە ژیانەوەو لە وردە ئەزموونەکانی ژیانەوە هەڵدەهێنجێت و لە بۆتەی هونەردا قاڵی دەکاتەوە و ژیانێکی پێدەبەخشێت کە زۆر لە ژیانی راستەقینە بالآتر و لەبەردڵآنترە..

بەهەرحاڵ لە کۆتاییدا پێویستە ئەوە دووپات بکرێتەوە، کە ڕۆمان یەکەیەکی یەکپارچەی هونەرییە و، بە تێکڕای رەگەزو توخمەکانیەوە ئەدەبییەت پەیدا دەکات بە هۆی تێکڕژان و کارلێکی گشت رەگەزو توخم و پاژو وردە پاژەکانییەوە، گشتێك دروست دەبێت کە لەوە دەردەچێت کۆمەڵێك کەرەستەی خاو بێت و بە زەقی درابنە دەم یەکترەوەو جارێکی دیکە بە ئاسانی لێکدی هەڵآوێردرێن.واتە ئەنجامی کارلێکی رەگەزەکان، یەکەیەکیان لێدروست دەبێت، زۆر زیاترە لە یەکانگیری پاژەکان..رۆماننووسی چاکیش سەرپشکە لەوەی پەنا وەبەر هەر وەسیلەیەك بەرێت بۆ ئەوەی ئێمەی خوێنەر ئەفسوونی چیرۆکە خەیاڵییەکەی بکات و قەناعەتی پێبکەین..جا بەو حەساوەی کە تەکنیك و، فۆرم و گوتار و دەق، یەکەیەکی یەکپارچە و گشتێکی هونەرییەو لێکدی جیا نابێتەوەو جیا ناکرێتەوە،بۆیە جیاکردنەوەی بابەت، یان شێواز، یان رەوت و نەسەق، یان گۆشەنیگا و روانگە و جیهانبینی، وەکو ئەوەیە بێی بوونەوەرێکی زندوو مۆمیا بکەیت، کە ئەنجامی ئەم کارە لە باشترین حاڵەتیدا، دەکاتە جۆرە کوشتنێك، چونکە ئەو مۆمیایە هەرگیز زندوویەتی و چەلەنگی و گەشی و پرشنگداری و تەڕی و تازەیی بوونەوەر و گووراوە زندووکەی نابێت..هەڵبەتە ئەم قسەو بۆچوونە بەو مانایە نییە کە رێگە لە رەخنە بگیرێت، یان رەخنە بەکارێکی بێهوودە لە قەڵەم بدرێت و، بە پێویست نەزانرێت و، بشێت

دەستبەرداری ببی.. نا، بەڵکو بە پێچەوانەوە، دەشێت رەخنە ببێت بە رێنمایەکی یەجگار گرینگ بۆ چوونە ناو دنیای شێوازو نووسینی نووسەرەوە.بگرە هەندێجار دەشێت باس و لێکۆڵینەوەی رەخنەیی بۆ خۆی و لە خۆیدا، کارێکی فلیڤانی(ابداعی) گەورە بێت، وەکو هەر رۆمانێکی مەزن یان چامەیەکی ناوازە..بەڵام وێڕای ئەمەش دەبێت ئەوەمان لەلا عەیان بێت کە رەخنە، چەندیش وردو دروست و لۆجیکی و بەجێ بێت، هەر ناتوانێت بگاتە بنج و بناوان و ونگە و حەشارگە و نهێنگەکانی دیاردەی ئەفراندنەوانی و داهێنان،و راڤە کردن و شرۆڤە کردنی هەموو ورد و درشتێکی..چونکە هەمیشە لە ڕۆمان و چامەی سەرکەوتوودا، رەگەزێك، لایەنێك، رەهەندێك هەیە کە دەستی شیکردنەوەی رەخنەیی ئەقڵانی نایگاتێ، چونکە رەخنە خۆی لە خۆیدا مەیدانی مەشقی ئاوەزو زیرەکییە. بەڵام لە کاری ئەفراندنی ئەدەبیدا، جگە لە ئەقڵ و زیرەکی، مەزەندە، هەستیاری، هەست و نەست، سۆزو گوداز و تەنانەت رێکەوتیشی تێدایە کە ئەمانە لە وردترین تۆڕی باس و لێکۆڵینەوەی رەخنەیی دەرباز دەبن.بۆیە کەس ناتوانێ کەس فێری داهێنان و ئەفراندن بکات..ئەوپەڕی دەکرێت فێری خوێندنەوەو نووسین بکرێت. ئەویتری وەستاوەتە سەر خۆت و مرۆڤ خۆی، خۆی فێر دەکات، ئەمەش رێگەیەکی دژواری پڕ هەوراز و نشێوە، پڕە لە کەوتن و هەستانەوەی بێوچان و بەردەوام.. بۆیە باشترین فێرگە، سەبارەت بە ڕۆمان و بونیاد و فۆرمی ڕۆمانەوانی، ئەوەیە یەکسەر دەست بە نووسینی ڕۆمان بکەیت، و هەر نووسەرەش بە پێی دەوڵەمەندی و هەژاری ئەزموونی خۆی ، یاساو ڕێسای ڕۆمانەوانی تایبەت بە خۆی بەرهەم دێنێت...

بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە:
*- ماريو بارغاس،رسائل الى روائي شاب/ ترجمة:صالح علماني/ دار المدى للثقافة والنشر/٢٠١٠
*-متعة الرواية/ دراسة نقدية منوعة/دار المعرفة، بيروت/ط ٢٠٠٥/١/الدكتور احمد زياد محبك
*- د.صلاح فضل/اساليب السرد في الرواية العربية/ ط ٢٠٠٣/١/ دار المدى للثقافة والنشر
*- جابر عصفور/ زمن الرواية/ط ١٩٩٩/١/دار المدى للثقافة والنشر
***– دەربارەی رۆمان و چیرۆك/ حەمەکەریم عارف/ چ ٢٠٠٨/١/ نووسەرانی کەرکوك**